

ZYG MUNT SZOT

Przestrzenna organizacja gospodarki narodowej Federacji Rosyjskiej w drugiej połowie lat 90. (studium przykładów)

Wraz z rozpadem Związku Radzieckiego (z końcem 1991r.) Rosja¹ zyskała szansę realizacji radykalnych reform w gospodarce kraju, których efektem ma być odrodzenie ekonomiczne oraz rozwój gospodarki narodowej. Dokonywane zmiany są głębokie i wielokierunkowe; zakładają m.in. ścisłą współpracę integracyjną z państwami WNP².

Przez cały okres istnienia ZSRR obecne terytorium Rosji pozostawało w składzie państwa związkowego, będąc jego najważniejszym ogniwem. Rosja, wraz z pozostałymi republikami, stanowiła poligon doświadczalny dla eksperymentów ekonomiczno-społecznych, przeprowadzanych tu na skalę nie spotykaną nigdzie indziej na świecie (Szot 1996). Totalitarne państwo radzieckie, z gospodarką centralnie zarządzaną, odrzucało wszystko co wiązało się z gospodarką rynkową.

Wiele idei, celów i zasad przyjmowanych w centralnym systemie sterowania ulega dziś przewartościowaniu, na rzecz nowych, nawiązujących do reguł gospodarki rynkowej i kryterium efektywności produkcji, usług, rozwoju lokalnego, regionalnego czy krajowego. W konsekwencji przekształceniu ulegają dotychczasowe powiązania kooperacyjne, produkcyjne, informacyjne i inne, które w istotny sposób wpływają na podejmowanie określonych decyzji. Wykształca się w ten sposób nowy układ gospodarki przestrzennej, tworzący określone warunki dla działalności różnego typu podmiotów gospodarczych i instytucji, zachowań ludności, struktur lokalnych, regionalnych, krajowych a nawet międzynarodowych (Zioło 1994).

¹ W kwietniu 1992 r. rosyjskie państwo wielonarodowościowe przyjęło nazwę Federacja Rosyjska.

² Dzisiejsza Rosja nie pogodziła się ze swoimi domniemanymi „stratami terytorialnymi” (które odpadły od byłego ZSRR). Będąc klasycznym imperium kolonialnym, i to już od momentu wyzwolenia się Księstwa Moskiewskiego od zależności mongolskiej, traktuje utratę ziem podbitych w trakcie swej historycznej ekspansji (i zamieszkałych przez inne narody) jako katastrofę geopolityczną. Stąd tendencja do swoistej „reconquisty”. Świadczyć o tym może sformułowanie nowej doktryny politycznej kraju, tzw. „bliższej zagranicy”. Podkreśla ona specjalny rodzaj więzi (prawo?) Rosji z byłymi republikami ZSRR, w tym „prawo” do ingerencji w ich sprawy wewnętrzne. Część z byłych republik, a dziś formalnie suwerennych państw, utworzyło - z inicjatywy Federacji Rosyjskiej - organizację pod nazwą Wspólnota Niepodległych Państw. Jej celem jest tworzenie, a także odtwarzanie różnego rodzaju powiązań - wojskowych, gospodarczych, monetarnych i in. - z Rosją (Rościszewski 1995).

Według aktualnych ocen geografów i ekonomistów rosyjskich, współczesna gospodarka Rosji wymaga: radykalnych reform ekonomicznych, przejścia do gospodarki rynkowej, przezwyciężenia głębokiego kryzysu ekonomicznego prowadzącego ostatecznie do stabilizacji rozwoju gospodarczego i społecznego, wzrostu znaczenia rynku konsumenta, zwiększenia produkcji materialnej z wiodącą rolą przemysłu, bazowania na własnych zasobach przyrodniczych i na olbrzymich zasobach siły roboczej, przyciągania obcego kapitału (inwestorów) dla rozwoju zarówno gospodarczego jak i społecznego, aktywizacji uczestnictwa w międzynarodowym podziale pracy i w międzynarodowych kontaktach gospodarczych (Ekonomiczieskaja 1997).

W dotychczasowych działaniach, gospodarka rosyjska (wcześniej radziecka) traktowana była aprzestrzennie. W sposób aprzestrzenny rozważano produkcję, konsumpcję, zatrudnienie, inwestycje, wzrost gospodarczy czy politykę gospodarczą. Szeroko rozwinięty system dotacji do działalności produkcyjnej wielu wyrobów, a także zaniżone ceny energii, ziemi, transportu, pracy, doprowadziły do traktowania przestrzeni jako bytu jednorodnego, nie uwzględniając w niej czynnika kosztu pokonywania odległości fizycznych (Zioło 1994).

Po zmianach politycznych 1991/92, Rosja wkroczyła w okres transformacji ustrojowej i budowy podstaw gospodarki rynkowej. W tych warunkach gospodarka przestrzenna nabiera innych cech niż miała miejsce w czasach „realnego socjalizmu”. Zasadniczego znaczenia nabiera efektywność gospodarowania, innowacyjność, przedsiębiorczość, wysokie kwalifikacje kadr, różnorodność rynku pracy oraz dostępność do informacji. Do niedawna, gospodarka przestrzenna Rosji charakteryzowała się silnym uzależnieniem od inwestycji trwałych i zasobów siły roboczej. Ten rodzaj zależności oznaczał, że strukturę przestrzeni ekonomicznej, a nawet społecznej i politycznej, determinowała lokalizacja przemysłu, zwłaszcza ciężkiego.

Uzależnienie od zasobów siły roboczej oznaczało natomiast, że ogólne rozmieszczenie ludności odgrywało ważną rolę w gospodarce przestrzennej. Wynikało to z faktu, że w systemie gospodarczym nastawionym na ekstensywny, przestarzały przemysł ciężki, najbardziej poszukiwani byli niewykwalifikowani i słabo wykwalifikowani robotnicy (Rykiel 1997). W Rosji, podobnie jak i w innych krajach współczesnego świata, poziom rozwoju przemysłu wywiera bardzo duży wpływ na całokształt gospodarki. Wynika to z faktu, że przemysł jest producentem dóbr inwestycyjnych dla wszystkich innych działów gospodarki (Fierla 1999). Rosja charakteryzuje się znacznymi rozmiarami produkcji przemysłowej. Ustępuje ona jednak takim krajom jak Stany Zjednoczone Ameryki, Japonia, Niemcy, Wielka Brytania, Francja oraz większości innych wysoko rozwiniętych krajów o mniejszych globalnych rozmiarach produkcji, ale dużych w przeliczeniu na jednego mieszkańca. Ustępuje także w zakresie nowoczesności przemysłu (a więc struktury produkcji, stosowanych technologii wytwarzania, jakości produkowanych dóbr) oraz wartości produkcji na jednego mieszkańca. W ostatnich latach nastąpił znaczny regres produkcji przemysłowej. Nasuwają się więc następujące pytania dotyczące przeszłości i przyszłości gospodarki przestrzennej Federacji Rosyjskiej.

- W jakim stopniu model industrializacji kraju, realizowany w Zw. Radzieckim, zdeterminował jakość i sposób funkcjonowania gospodarki przestrzennej dzisiejszej Rosji?

- W jakim stopniu skala, dynamika i struktura procesów inwestycyjnych, realizowanych w Zw. Radzieckim, zdeterminowały jakość i sposób funkcjonowania gospodarki przestrzennej współczesnej Rosji?
- Jak należy ocenić obecny stan majątku narodowego Rosji oraz wpływ tego stanu na obecne i przyszłe funkcjonowanie gospodarki przestrzennej?
- Jak należy ocenić dynamikę narastania procesów katastrofy ekologicznej, która może w niedalekiej przyszłości sparaliżować gospodarkę przestrzenną dużych połaci kraju?
- I wreszcie - jak należy ocenić obecny stan jakości życia w Rosji w ujęciu globalnym i przestrzennym? Jakie są perspektywy przełamania regresu jakości życia w skali krajowej i regionalnej? (Kukliński 1997).

Model industrializacji, realizowany przez dziesiątki lat w byłym ZSRR, był głównym czynnikiem kształtującym jakość i sposób funkcjonowania gospodarki przestrzennej.

Był to model industrializacji forsownej, obciążający społeczeństwo koniecznością wielkich i długookresowych wyrzeczeń. Był to model industrializacji ekstensywnej i zasobochłonnej, w której głównym motorem wzrostu produkcji był wzrost zatrudnienia oraz ogromne nakłady inwestycyjne, a przedsięwzięcia rozwojowe obficie chłonęły wszelkiego rodzaju zasoby: kapitału, pracy, środowiska przyrodniczego i przestrzeni.

Procesy industrializacyjne powodowały narastanie katastrofy ekologicznej na wielu obszarach Rosji; rabunkową gospodarkę zasobów naturalnych, szybko rosnące zanieczyszczenie wód (powierzchniowych i gruntowych) i powietrza. Rosyjski przemysł był i nadal jest przestrzeniochłonny w sensie zajmowania przez obiekty przemysłowe większej powierzchni gruntów, niżby to mogło nastąpić w warunkach racjonalnego gospodarowania przestrzenią. Gigantomania była permanentną chorobą rosyjskiego modelu industrializacji. W tej sytuacji, Rosja stała się krajem, w którym obciążenie każdej jednostki wytwarzanego produktu określonym tonażem przewozów jest szczególnie wysokie. Nadmiernie obciążony i często niesprawnie działający system transportowy jest więc nadal ważnym elementem rosyjskiej gospodarki przestrzennej (Szot 1999).

Ostatecznie jednak nie można twierdzić, że polityka rozwoju przemysłu w Rosji jest pogrzebana na długie lata. Rosja nie może istnieć bez rozwoju przemysłu, jednak model tego rozwoju musi być inny aniżeli model ukształtowany i realizowany w przeszłości (Kukliński 1997).

Przemysłowa działalność produkcyjna w 1995r. skupiała w Rosji 137 tys. przedsiębiorstw i zatrudniała 16 mln osób, w 1997r. liczba przedsiębiorstw wzrosła do 157 tys., a zatrudnienie zmalało do 13,8 mln osób (Rossija 1998). Zaznacza się więc już korzystna zmiana wzrostu małych przedsiębiorstw prywatnych i bardziej racjonalne wykorzystywanie siły roboczej. Osobnym problemem jest wzrost bezrobocia. Obecnie zakłada się, że w miarę rozwoju gospodarki rynkowej, udział przedsiębiorstw prywatnych będzie się zwiększał, z równoczesnym zmniejszaniem się przedsiębiorstw państwowych. Wśród przedsiębiorstw przewidzianych do przekształceń własnościowych najwięcej jest zakładów przemysłu lekkiego oraz należących do przemysłu maszynowego i metalowego. W przedsiębiorstwach państwowych liczba zatrudnionych sukcesywnie maleje i można przypuszczać, że dzieje się to na skutek redukcji pracowników administracyjnych (Troc 1996).

Jeżeli przyjmiemy rok 1990 za 100 to w 1995r. wartość produkcji przemysłowej zmalała do 50 punktów, a w 1997r. do 49 punktów. W przemyśle wydobywczym wynosiła

odpowiednio 68 i 69, a w przemyśle przetwórczym 46 i 45 odpowiednio (Rossija 1998). W 1995r. wartość produkcji przemysłowej wynosiła 1054 tryliony rubli, z czego 60% przypadało na cztery regiony gospodarcze: Centralny (20%), Uralski (20%), Zachodniosyberyjski i Powołża (20%).

Przemysł Rosji wyróżnia się wysokim stopniem koncentracji produkcji. Około 2% przedsiębiorstw (z liczbą zatrudnionych powyżej 5 tys. osób) wytwarza ponad 40% wielkości produkcji przemysłowej i ponad 50% wartości. Nadmierna wielkość przedsiębiorstw i duża koncentracja produkcji istnieje przede wszystkim w przemyśle ciężkim (hutnictwo żelaza, elektroenergetyka, przemysł maszynowy i petrochemia).

Obecnie najbardziej aktualnym problemem przestrzennej organizacji gospodarki narodowej Rosji jest przesunięcie akcentów w stronę europejskiej części, gdzie zgromadzony jest produkcyjno-techniczny i intelektualny potencjał kraju. Do tej pory przeważała tendencja przyspieszonego rozwoju ekonomicznego regionów wschodnich. Regiony te oczywiście, zachowują swoje znaczenie dzięki wyjątkowo bogatym zasobom różnorodnych bogactw mineralnych, a w szczególności paliwowo-energetycznych. Stabilizację i ożywienie gospodarcze w części europejskiej (oczywiście razem z Uralem) mają zapewnić - w pierwszej kolejności - stare regiony przemysłowe.

Równoległe z nimi wyjście z obecnego kryzysu mają zapewnić bieguny wzrostu w postaci wolnych stref ekonomicznych. Są to obszary w których stworzono szczególnie przyjazne warunki dla działalności gospodarczej inwestorów zagranicznych i rodzimych poprzez liberalne przepisy eksportowo-importowe, podatkowe, celne, walutowe i bankowe. Zakłada się 45-50 procentowy udział przedsiębiorstw prywatnych w tych strefach. Aktualnie powołano do życia 15 wolnych stref ekonomicznych: „Jantar” (obwód Kaliningradzki), Petersburg, Wyborg (Wyborg - port w Zat.Fińskiej przy granicy z Finlandią), „Sadko” (w obwodzie nowogrodzkim), Szeremietowo, Wnukowo i Zachodni Port Lotniczy w Moskwie, Zelenograd (na pn.-zach. od Moskwy), „Kuzbas” (w obwodzie kemerowskim, w Reg. Zachodniosyberyjskim), Ałtaj, Górny Ałtaj, „Europejski Obwód Autonomiczny”, Dauria (w obwodzie czytyjskim w Reg. Wschodniosyberyjskim), Nachodka, Sachalin. Tymczasem, z wyjątkiem Kaliningradu, Nachodki i Sachalinu pozostałe 12 wolnych stref ekonomicznych istnieje tylko formalnie. W przyszłości wolne strefy ekonomiczne mają stać się także modelowymi strefami ekologiczno-ekonomicznymi.

Aktywizują się gospodarczo obszary przygraniczne i nadbrzeżne w części europejskiej i na Dalekim Wschodzie. Rozbudowuje się istniejące porty aby mogły przyjąć te strumienie towarów, które wcześniej przechodziły przez Odessę, Lipawę (Liepaja - port bałtycki w Łotwie) i inne porty znajdujące się obecnie na terenie Ukrainy i państw nadbałtyckich. Planuje się budowę nowych portów w Jejsku (nad M. Azowskim), w Tiumeniu (na rzece Tura w dorzeczu Irtyszu), przy ujściu rzeki Onegi do M. Białego i w Ust'-Ługa nad Bałtykiem w obwodzie leningradzkim.

Na Dalekim Wschodzie i w obwodzie Kaliningradzkim rozwinął się specyficzny handel przygraniczny, barterowy (towar za towar), nie wymagający waluty.

Przejście do gospodarki rynkowej spowodowało w Federacji Rosyjskiej, wzmożoną polaryzację terytorialną rozwoju społeczno-gospodarczego (m.in. w rentowności produkcji, dochodach pieniężnych ludności itp.). Nastąpił podział na bogate i biedne rejony ekonomiczne. Do pierwszych należą głównie rejony wschodnie, do drugich - wiele rejonów części europejskiej.

Realizacja reform gospodarczych (tempo, skala, kierunki) jest zróżnicowana przestrzennie. Najszybciej - w okresie początkowym - dokonywały się one w starych rejonach przemysłowych: Centralnym, Wołżańsko-Wiackim, Północno-Zachodnim i Uralskim. Natomiast w rejonach z przewagą działalności rolniczej oraz tam gdzie istnieje jeszcze silne zacofanie w rozwoju społeczno-ekonomicznym (Kałmykia, Dagestan, Tuwa i in.), procesy przejścia do wielosystemowej ekonomiki przebiegają wolniej.

Pewne komplikacje występują w wielu byłych miastach „numerowanych” tzw. kompleksu wojenno-przemysłowego, z wysokim dotąd poziomem życia, z dużymi zbrojeniowymi zakładami przemysłowymi, ze znaczącymi zasobami mieszkaniowymi i obiektami infrastruktury socjalnej. Dziś bowiem nie ma już zapotrzebowania na pracę i produkcję w tych - do niedawna utajnionych - miejsko-przemysłowych jednostkach osadniczych.

Z. Ziolo (1997) w strukturze przestrzeni geograficznej wyróżnia trzy podstawowe kategorie:

- przestrzeń fizyczno-geograficzną (przyrodniczą),
- przestrzeń społeczno-gospodarczą,
- przestrzeń kulturową.

W procesie funkcjonowania i przemian przestrzeni geograficznej, między wyróżnionymi strukturami tej przestrzeni występują różnego rodzaju relacje.

Różnorodność warunków przyrodniczych, społeczno-ekonomicznych i kulturowych Federacji Rosyjskiej doprowadziła do polaryzacji regionalnej. A.T. Chruszcziew (1997) wyróżnia w dzisiejszej Rosji trzy typy regionów: depresyjne, kryzysowe i regiony o szczególnym znaczeniu strategicznym.

Regiony depresyjne to obszary ze stałym spadkiem produkcji i realnych dochodów ludności oraz rosnącym bezrobociem. W części europejskiej należą do nich obwody: pskowski, iwanowski, kostromski oraz republiki autonomiczne: Kałmucka, Czuwaska i Mordwińska, a w części azjatyckiej Kraj Ałtajski, obwody: nowosybirski i czytyjski oraz republiki autonomiczne Ałtaj i Tuwa.

Regiony kryzysowe wyróżniają się ekstremalnym charakterem procesów ekonomicznych i społecznych (upadek przedsiębiorstw przemysłowych i konflikty etniczne). Dotyczy to przede wszystkim republik autonomicznych Regionu Północnokaukaskiego. Kryzysowa sytuacja społeczno-ekonomiczna pogłębia się dodatkowo interwencją wojskową Moskwy.

Do regionów o **szczególnym znaczeniu strategicznym** należą: Daleka Północ, Daleki Wschód, obwód Kaliningradzki i wszystkie rejony przygraniczne. W geograficznej literaturze rosyjskiej wprowadzono pojęcie „Daleka Północ”, która obejmuje około 66% powierzchni kraju, ale zamieszkuje tu tylko 10 mln osób, tj. około 7% ludności Rosji, w tym 30 małoludczbnych narodów o ogólnej liczbie ludności 200 tys. osób. Na „Dalekiej Północy” zarówno w azjatyckiej jak i europejskiej części kraju, panują surowe warunki przyrodnicze co oczywiście stanowi poważną barierę nie tylko osadniczą ale też ekonomiczną. Nie mniej jednak na „Dalekiej Północy” wydobywa się 90% gazu ziemnego, 75% ropy naftowej, 90% ołowiu i niklu, większość złota i diamentów, pozyskuje się 50% drewna; tutaj produkuje się całość koncentratu apatytowego, 40% konserw rybnych. „Daleka Północ” wytwarza 20% dochodu narodowego, a jej udział w eksporcie stanowi około 60% wartości całego eksportu. Tak więc „Daleka Północ” zaliczona została do strategicznych interesów Rosji i w związku z tym objęta została protekcjonizmem państwowym.

Tab.1. Europejska i azjatycka przestrzeń geograficzno-ekonomiczna Federacji Rosyjskiej w latach 1996-1999 (ważniejsze mierniki w %)

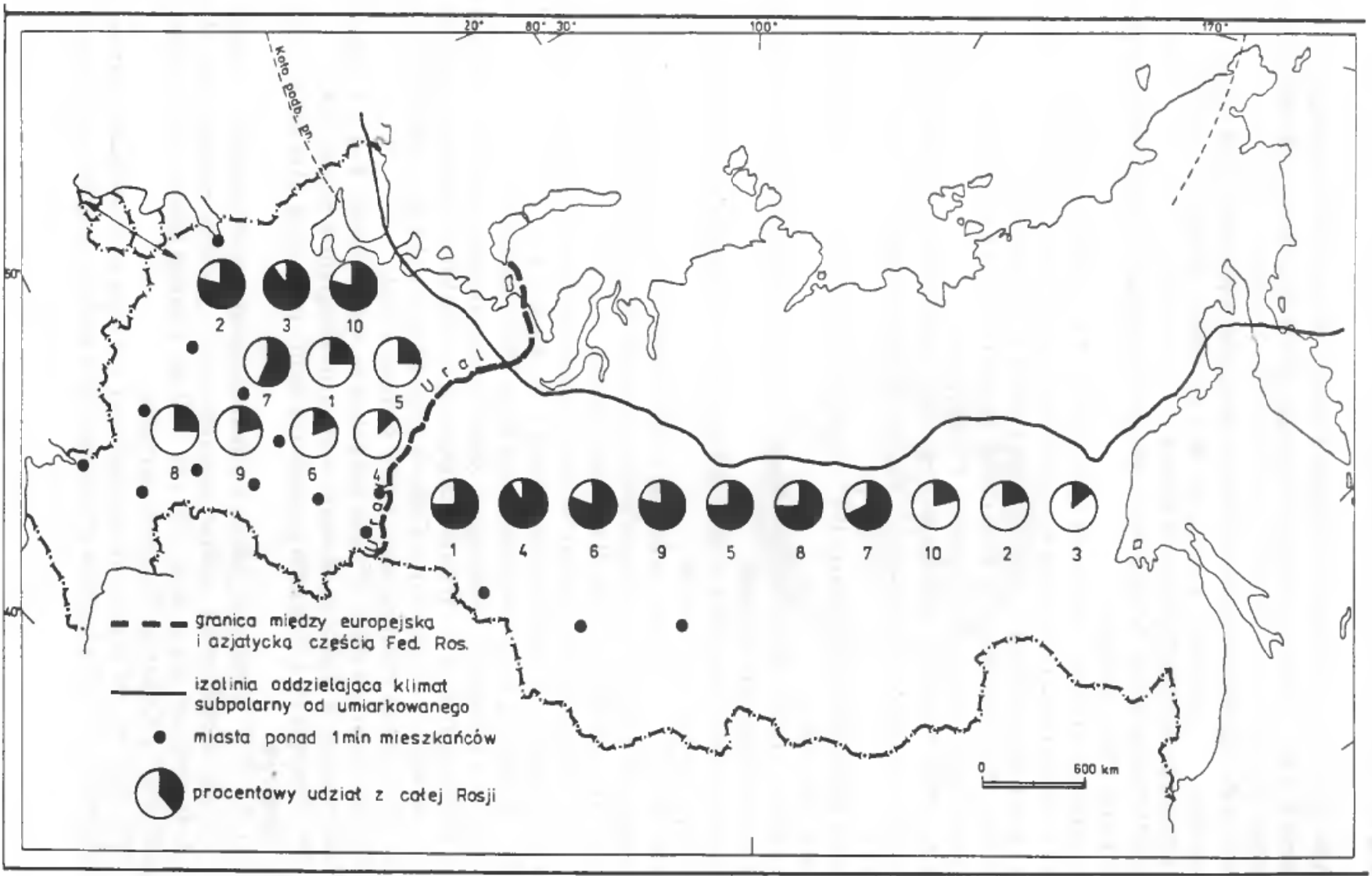
Wyszczególnienie	Fed.Ros. ogółem	Część europ.	Część azjat.
1. powierzchnia	100	25	75
2. ludność	100	78	22
3. wartość produkcji przemysłowej i rolnej	100	88	12
4. zasoby bogactw mineralnych ogółem	100	11	89
5. zasoby ropy naftowej	100	25	75
6. zasoby gazu ziemnego	100	20	80
7. zasoby węgla (kam.i brunat.)	100	30	70
8. zasoby drewna	100	25	75
9. potencjalne zasoby energii wodnej	100	25	75
10. roczny odpływ rzeczny	100	22	78
11. zbiory ziemniaków	100	78	22
12. zbiory zbóż ogółem	100	83	17
13. produkcja mięsa	100	80	20
14. produkcja mleka krowiego	100	78	22

Źródło: Opracowanie własne na podstawie różnych źródeł.

Ryc.1. Udział europejskiej i azjatyckiej przestrzeni geograficzno-ekonomicznej Federacji Rosyjskiej (wg średnich w okresie 1996-1999).

1. Powierzchnia,
2. Ludność,
3. Wartość produkcji przemysłowej i rolnej,
4. Zasoby bogactw mineralnych ogółem,
5. Zasoby ropy naftowej,
6. Zasoby gazu ziemnego,
7. Zasoby węgla (kamiennego i brunatnego),
8. Potencjalne zasoby energii wodnej,
9. Roczny odpływ rzeczny,
10. Zbiory ziemniaków.

Źródło: Opracowanie własne.

Literatura

- Chruszczew A.T., 1997. *Narodnoje chozjajstwo Rossii: strukturalno-terytorialnyje osobimnnosti* [w:] *Ekonomiczieskaja i socjalnaja geografija Rossii*, KRON-PRESS, Moskwa.
- Domański R., 1993. *Zarys geografii społeczno-ekonomicznej*, PWN, Warszawa - Poznań.
- Ekonomiczieskaja i socjalnaja geografija Rossii*, 1997. Prace zbior. pod red. A.T.Chruszcziewa, KRON-PRESS, Moskwa.
- Fierla I., 1999. *Przemysł* [w:] *Repetitorium z geografii gospodarczej*, praca zbiorowa pod red. I.Fierla, PWE, Warszawa.
- Geografia gospodarcza Rosji*, 1996. Praca zbior. pod red. Z.Szot, PWE, Warszawa.
- Kieniewicz J., 1997. *Rosja i przestrzeń europejska* [w:] *Problematyka przestrzeni europejskiej* - praca zbior. pod red. A.Kuklińskiego, Euroreg UW, Warszawa.
- Kozanecka M., 1999. *Regionalne zróżnicowanie społeczno-gospodarcze świata w końcu XX wieku*. Czas. Geogr., PTG, Wrocław, T.LXX, z.3-4.
- Kukliński A., 1997. *Diagnoza stanu gospodarki przestrzennej Polski* [w:] *Problematyka przestrzeni europejskiej* - praca zbior. Pod red. A.Kuklińskiego, Euroreg UW, Warszawa.
- Problematyka przestrzeni europejskiej*, 1997. Praca zbiorowa pod red. A.Kuklińskiego, Euroreg, Warszawa.
- Rossija w cifrach - kratkij statisticzieskij sbornik*, Gosudarstwiennyj Komitet Rossijskoj Fiederacii po Statistike, Moskwa.
- Rossijskij statisticzieskij jeżiegodnik*, z różnych lat. Gosudarstwiennyj Komitet Rossijskoj Fiederacii po Statistike, Moskwa.
- Rościszewski M., 1995. *Granica wschodnia Polski próba refleksji geopolitycznej* [w:] *Przemiany struktur społeczno-gospodarczych obszarów przygranicznych*, praca zbior. pod red. J.Kitowskiego i Z.Zioło, Warszawa - Kraków - Rzeszów.
- Rykiel Z., 1997. *Relacje centrum peryferie* [w:] *Problematyka przestrzeni europejskiej* - praca zbior. pod red. A.Kuklińskiego, Euroreg UW, Warszawa.
- Szot Z., 1996. Wstęp [w:] *Geografia gospodarcza Rosji*, PWE, Warszawa.
- Szot Z., 1999. *Rola transportu kolejowego w kształtowaniu struktury przestrzeni geograficznej Federacji Rosyjskiej*. Wydruk komputerowy w Zakładzie Geografii Regionalnej, IG Akademii Pedagogicznej w Krakowie, aktualnie w druku do Rocznika Nauk.-Dydakt. IG Akademii Pedagogicznej, 2000 r. pod red. Z.Zioło.
- Szot Z., 2000. *Osadnictwo w Rosji*. Wydruk komputerowy w Zakł. Geogr. Reg. IG Akademii Pedagogicznej w Krakowie, aktualnie w druku do Geografii w Szkole 2000 r.
- Troc M., 1996. *Przemysł* [w:] *Geografia gospodarcza Rosji* - praca zbior. Pod red. Z. Szot, PWE, Warszawa.
- Wardomskij L.B., 1997. *Wmiesznyje faktory territorialno-strukturalnych imienienij w Rossii* [w:] *Problemy transformacji struktur przemysłowych w procesie przechodzenia do gospodarki rynkowej*, praca zbior. Pod red. Z.Zioło. Komisja przem. PTG, Instytut Geografii WSP w Krakowie, Warszawa - Kraków.
- Zioło Z., 1994. *Zmiana roli przestrzeni geograficznej w procesie transformacji systemu gospodarowania* [w:] *Zachowania przestrzenne przemysłu w zmieniających się wa-*

runkach gospodarowania, Komisja Geografii Przemysłu PTG w Warszawie, Kraków - Warszawa,

Zioło Z., 1996. *Oddziaływanie procesów transformacji gospodarki narodowej na funkcjonowanie jednostek gospodarczych i układów przestrzennych* [w:] *Wpływ procesów transformacji gospodarki narodowej na funkcjonowanie jednostek gospodarczych i układów przestrzennych*, praca zbior. pod red. Z.Zioło, Komisja Geografii Przemysłu PTG w Warszawie, Warszawa - Kraków.

Zioło Z., 1997. *Miejsce struktury przestrzennej przemysłu w przestrzeni geograficznej* [w:] *Geografia człowiek gospodarka*, Praca zbiorowa, Inst.Geografii UJ, Kraków.

